

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ

В. НАСТЮК

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник,
керівник наукових робіт лабораторії
дослідження правових проблем запобігання
та протидії корупції
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України),
заслужений діяч науки і техніки України*

Г. КРАЙНИК

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник лабораторії
дослідження правових проблем запобігання
та протидії корупції
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України)*

У сучасній Україні проблема протидії корупції є надзвичайно актуальною. небезпечність корупції полягає в тому, що вона призводить суспільство до незворотних змін, які можна подолати лише завдяки комплексному підходу, що передбачає поєднання соціально-економічних, організаційно-правових, методологічно-правових, кримінологічних та інших заходів, у тому числі заходів адміністративного та кримінально-правового впливу.

Сьогодні корупція реально загрожує національній безпеці, демократичному розвитку держави та суспільства, кон-

ституційному ладу, зокрема: підриває авторитет країни, завдає шкоди функціонуванню державного апарату, обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина, порушує принципи верховенства права, встановленій порядок здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, управлінських структур приватного сектору, руйнує моральні та суспільні цінності [1, 388, 389].

Корупційні правопорушення завжди впливають на суспільство й державу, руйнуючи їх життєдіяльність,

а саме дискредитують авторитет державного апарату, руйнують основні принципи, на які спирається будь-яка держава. Корупція завдає державі значної економічної та політичної шкоди, зводить практично нанівець потенційну ефективність будь-яких економічних і соціальних програм держави, результативність управлінських рішень [2, 5].

У За даними досліджень Індексу сприйняття корупції, що проводяться міжнародною організацією *Transparency International*, українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012 і 2013 рр. Україна займала **144-те місце зі 176 країн**, у яких проводилися дослідження [3].

Варто підкреслити, що високий рівень корупції у країні викликає ставлення до України як до корумпованої держави з нестабільними державними інститутами. На підтвердження цього слід навести рейтинг міжнародної організації *Transparency International* за 2014 р., де Україна посіла **142-ге місце серед 175 країн** [4].

Корупція також завдає значної економічної шкоди державі, зокрема, від:

- протиправних розтрат бюджетних коштів;
- прямих або непрямих внесків у період виборчих компаній на користь визначених партій та осіб, а також на інші політичні цілі;
- незаконного розподілу та нецільового витрачання кредитів і інвестицій;
- незаконної участі у підприємницькій діяльності особисто чи через близьких або довірених осіб;
- ухилення від сплати податків, повного або часткового звільнення від інших обов'язкових платежів;
- будь-якого використання чи маніпулювання службовою інформацією в особистих чи групових інтересах;
- незаконного застосування системи преференцій щодо різних фінансових, торгових та інших корпоративних груп тощо.

Корупція суттєво підриває авторитет держави на міжнародній арені, перешкоджає залученню інвестицій тощо. Корупцію на сучасному етапі розвитку людства повністю подолати неможливо, проте обмежити її цілком реально завдяки перевіреним кардинальним засобам.

Саме тому боротьба з корупцією та організованою злочинністю належить до найпріоритетніших проблем, які сьогодні стоять перед українським суспільством.

В Україні питанням корупційної злочинності присвячено дисертаційні дослідження М. Мельника та С. Невмержицького. З-поміж вітчизняних науковців помітний висок у вирішенні зазначених питань зробили В. Борисов, Ю. Гродецький, К. Задоя, В. Гарацук, В. Глушков, В. Киричко, С. Клімова, В. Тацій, О. Терещук, В. Тютюгін, С. Шалгунова та ін.

Слід зазначити, що поняття корупції закріплено у Законі України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції». Так, відповідно до ст. 1 цього Закону, корупція — це «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [5].

За вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень особи, уповноважені на виконання публічних функцій, фактично притягаються до *кримінальної, адміністратив-*

ної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності.

Водночас ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» корупційним правопорушенням визнається діяння, за яке встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [5].

Цю неточність пропонуємо усунути шляхом доповнення ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», де корупційним правопорушенням визнавати діяння, за яке встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Безпосередньо адміністративна відповідальність за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, встановлена главою 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) – «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією». Ця глава складається з 6 статей: 1) ст. 172⁴ «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності»; 2) ст. 172⁵ «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків»; 3) ст. 172⁶ «Порушення вимог фінансового контролю»; 4) ст. 172⁷ «Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів»; 5) ст. 172⁸ «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень»; 6) ст. 172⁹ «Невжиття заходів щодо протидії корупції».

Відповідно до Закону України від 18 квітня 2013 р. № 221-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», що набув чинності з 18 травня 2013 р., з КУпАП виключено статті 172² «Порушення обмежень щодо використання службового становища» та ст. 172³ «Пропозиція або надання неправомірної вигоди» [6].

На нашу думку, зміни до КУпАП цілком слушні, оскільки ступінь суспільної небезпечності зазначених корупційних діянь не поступається злочинам [7, 118].

Цікаво, що ст. 172⁶ КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» усе ще визнається корупційним правопорушенням, а злочин, передбачений ст. 366¹ Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Декларування недостовірної інформації» не належить до корупційних правопорушень. Оскільки діяння, передбачене ст. 172⁶ КУпАП, часто вчиняється з необережності, а корупційні діяння – лише умисні, пропонуємо його виключити з КУпАП.

Законом України від 12 лютого 2015 р. КУпАП доповнено статтею 185¹³ «Невиконання законних вимог посадових осіб Національного антикорупційного бюро України», де встановлено відповідальність за ненадання інформації, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі. Частина 3 ст. 38 КУпАП передбачає, що адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, *може бути накладене протягом трьох місяців з дня його виявлення, але не пізніше двох років з моменту його вчинення* [8].

Резолюція Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією» радить гарантувати визнання національної та міжнародної корупції кримінальною [9]. Тому в перспективі відповідальність за найбільш суспільно небезпечні корупційні діяння повинна бути кримінальною, а не адміністративною.

Слід прискорити реформу КУпАП, бо без цього реформування правової системи України залишається незавершеним, триватимуть колізії у законодавстві [7].

Виникають також питання **системи корупційних діянь та відповідальності за них**. Законом України від 14 жовтня

2014 р. № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України» ст. 45 КК України доповнено приміткою, в якій установлено перелік злочинів, що належать до корупційних. Закріплення переліку корупційних злочинів у законі про кримінальну відповідальність мало за мету передусім унеможливити або ускладнити застосування пільгових (заохочувальних) норм кримінального права до осіб, які вчинили такі діяння (зокрема, інституту звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільнення від покарання з випробуванням чи від його відбування за амністією, зняття судимості тощо).

З урахуванням змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції», корупційними злочинами визнаються суцільно небезпечні діяння, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також діяння, передбачені статтями 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² КК України. Таким чином, законодавець вирішив питання про те, які злочини слід вважати корупційними, шляхом формування їх вичерпного переліку. З наведеного вище неодмінно виникає два запитання: а) який критерій було покладено в основу віднесення саме цих злочинів до категорії корупційних (про ті спільні ознаки, що властиві цим діянням і вирізняють їх з-поміж інших злочинів); б) в чому полягає якісна відмінність корупційних злочинів від інших корупційних правопорушень, що вимагає необхідності протидіяти їм саме методами кримінального права? На думку В. Киричка, корупційним злочинам властиві водночас дві групи ознак: а) склад злочину, передбачений

КК України; б) ознаки корупційного правопорушення [10, 14]. Схожими є й міркування В. Куца, який наголошує, що корупційним злочином є передбачене в Особливій частині КК України суцільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення [11, 35]. Аналогічну позицію має й І. Мезенцева [12, 76].

Набагато більше корупційних правопорушень (відповідно до ст. 45 КК України) представлено в КК України. Таких статей у цьому Кодексі 19, що містяться у семи різних розділах.

Однак складно зрозуміти, по-перше, чому перелік корупційних злочинів з'явився у примітці до ст. 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям», а не в окремій статті; по-друге, чому до корупційних злочинів віднесено ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», адже таке використання коштів може бути і не пов'язане з одержанням неправомірної вигоди чи її обіцянкою або пропозицією; по-третє, чому викрадення, привласнення наркотичних засобів чи прекурсорів тощо (ст. 308 і ст. 312 КК України) належать до корупційних у разі зловживання службовою особою своїм службовим становищем, а торгівля людьми (частини 2, 3 ст. 149 КК України) не є корупційним діянням, навіть якщо вчинена службовою особою з використанням службового становища.

Отже, перелік корупційних злочинів має міститися в окремій статті КК України (можливо, варто створити ст. 45¹ «Перелік корупційних злочинів» з одночасним вилученням примітки зі ст. 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям»). З переліку корупційних злочинів необхідно виключити ст. 210 КК України та внести ст. 149 КК України стосовно злочи-

ну зловживання службовим становищем.

Щодо адміністративних корупційних діянь, то необхідно виключити з глави 13-А КУпАП статтю 172^б «Порушення вимог фінансового контролю», оскільки такі порушення часто вчиняються внаслідок помилки, описки, жодним чином не пов'язані з корупцією. Також обґрунтовано не визнається корупційним і більш суспільно небезпечне діяння (порівняно зі ст. 172^б КУпАП), що передбачене ст. 366¹ КК України.

Також занадто м'яким є поки що покарання за адміністративні корупційні правопорушення – штраф. Слід посилити санкції у діяннях, що містяться у главі 13-А КУпАП.

Окрему групу питань становить якість змісту законопроектів, які, на жаль, досить часто не лише необґрунтовані, а й несуть корупційні ризики, знижують якість антикорупційного законодавства України. Йдеться про внесені нещодавно зміни до статей 364, 364¹, 365, 423, 424 КК України.

Законом України від 21 лютого 2014 року № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» [13] зі статті 365 КК України вилучено всіх суб'єктів злочину, окрім працівників правоохоронних органів, а статті 423 і 424 взагалі вилучено з КК України.

Згідно зі ст. 22 Конституції України конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом [14].

Тому, спираючись на положення Конституції України, можемо впевнено

сказати, що: 1) декриміналізація статей 423 і 424 порушила конституційні права і свободи громадян України на справедливий судовий розгляд, відшкодування злочинцями шкоди тощо (а це суперечить ст. 22 Конституції України); 2) визначенням у ст. 365 КК України суб'єктами злочинів лише працівників правоохоронних органів порушується рівність перед законом (що суперечить ст. 24 Конституції України). Наприклад, працівник правоохоронних органів незаконно затримав особу і забрав у неї гаманець, перевищивши цим свої повноваження, і в такому випадку він мусить нести покарання за ст. 365 КК України, а міністр, котрий заподіяв шкоду державі на 1 млн грн, чим перевищив свої повноваження, підлягає звільненню від покарання внаслідок Закону України від 21 лютого 2014 р. № 746-VII. Проте суспільна небезпечність дій міністра очевидно більша, ніж працівника правоохоронних органів. З цього випливає, що суспільна небезпечність не зменшилася, а особи (окрім працівників правоохоронних органів згідно зі ст. 365 КК України), вже визнані винними у вчиненні злочинів (статті 365, 423 і 424 КК України), на жаль, підлягають негайному звільненню. Проте суспільна небезпечність таких дій частіше є більшою, адже директори заводів, керівники сільськогосподарських підприємств, міністри та інші мають набагато більший вплив, ніж окремий правоохоронець, і наслідки їх злочинних дій коштують державі чимало.

У пояснювальній записці до законопроекту від 16 січня 2013 р. № 2023 (ініціатори – А. Кожем'якін, О. Турчинов), який взято за основу Закону від 21 лютого 2014 р., про статті 423 та 424 не йдеться взагалі, ймовірно тому, що будь-які аргументи щодо цього не витримали б критики [15]. Також в обґрунтуванні Закону України від 21 лютого 2014 р. йшлося про те, що зайвими у КК України є спеціальні норми про зловживання владою [15].

На практиці тепер негайному звільненню (з 28 лютого 2014 р.) від кримінальної відповідальності за цим Законом підлягають особи, котрі заподіяли суттєву матеріальну шкоду (за ч. 1 ст. 423 мінімальна заподіяна злочинцями майнова шкода становить у 2014 р. 152 250 грн) [16–17]. Для порівняння: кримінальна відповідальність за крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК України) у 2014 р. починається з заподіяння майнової шкоди на 121 грн 81 коп (сума, що перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян [16–18]).

Як бачимо, законодавець зовсім не врахував суспільної небезпечності діянь, що були декриміналізовані, проігнорував завдання КК України (ст. 3), мету покарання (частини 2, 3 ст. 50 КК України), а також суттєві шкідливі наслідки такої декриміналізації за умови сталого застосування законодавства України про кримінальну відповідальність.

Якщо рухатись і далі шляхом декриміналізації спеціальних норм, то є реальні побоювання, що буде декриміналізовано, наприклад, спеціальну норму – ст. 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військово-службовця» (у такому разі залишать загальну норму – ст. 115 КК України «Умисне вбивство»), і з легкої руки законодавця вбивці зможуть достроково вийти на волю.

Офіційний текст ст. 19 «Зловживання службовим становищем») Конвенції ООН проти корупції проголошує: «Кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинном умисного зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства,

державною посадовою особою під час виконання своїх функцій з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи» [19].

Отже, у ст. 19 цієї Конвенції не йдеться про необхідність звільнення від кримінальної відповідальності тих, хто привласнював майно збройних сил, обкрадав армію та флот тощо, а тому назва розглядуваного Закону [13] не відповідає змісту.

Загалом прийняття та введення в дію Закону України від 21 лютого 2014 р. № 746–VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства України положень ст. 19 Конвенції ООН проти корупції» містить суттєві корупційні ризики, є кроком назад у протидії корупції.

У статті 365 КК України залишено суб'єктами лише працівників правоохоронних органів (у пояснювальній записці до Закону від 21 лютого 2014 р. це пояснюється *найбільшою поширеністю* цих дій з-поміж названих суб'єктів). Такий підхід – неприпустимий, це виклик науці кримінального права (використовуючи лише критерій поширеності діянь, можна виключати жінок із переліку суб'єктів умисних вбивств (ст. 115 КК України), порушень правил дорожнього руху (ст. 286 КК України) та всіх інших злочинів, оскільки ці суб'єкти найменш поширені).

К. Полтава зазначає, що жінки становлять приблизно 2,2 % від усіх суб'єктів автодорожніх пригод, що спричинили смерть потерпілого, заподіяли тяжке тілесне ушкодження або загибель кількох осіб (ст. 286 КК України). Проте пропозицію виключити жінок з кола суб'єктів злочину, передбаченого ст. 286 КК України, К. Полтава справедливо не розглядає [20, 142, 215–220].

Слід погодитися, що зміни до статей 365, 423 і 424 КК України мають

значні корупційні ризики – вони призвели до того, що службові особи, окрім працівників правоохоронних органів, були звільнені від кримінальної відповідальності та покарання згідно зі статтями 285 та 539 Кримінального процесуального кодексу України. На практиці після змін до КК України від 21 лютого 2014 р. звільнили, зокрема, усіх військовослужбовців – осіб, які розкрадали військово майно, хоча зрозуміло, що у міжнародних конвенціях, ратифікованих Україною, про це не йдеться.

Стаття 368² КК України «Незаконне збагачення» у чинній редакції після поспішних змін [8] суперечить ст. 62 Конституції України [14], тому що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість. Також 368² КК України суперечить ст. 20 Конвенції ООН проти корупції, яка має менш суворі вимоги порівняно з КК України – слід лише раціонально обґрунтувати, а не довести (наприклад, службова особа, що з часом значно розбагатіла, зберігала попередні договори банківських вкладів, чеки, інші договори тощо, проте вони згоріли і доказів їх набуття вже не існує – у КК України за це вже можлива кримінальна відповідальність за ст. 368² КК України). Пропонуємо усунути суперечності між названими статтями шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 368² КК України «Незаконне збагачення»: «1. Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів, які значно перевищують її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати».

Дуже важливо у майбутньому не допускати такого спрощеного підходу до правотворчості (і не лише щодо змін та доповнень до КК України) і правозастосування з боку народних депутатів України. Також варто пам'ятати, що проект КК України готувався вісім років із залученням найкращих фахівців, а деякі статті КК України вже змінювалися по 4–5 разів не через їх недоскона-

лість, а через поспіх, необізнаність народних обранців, а також їх небажання консультуватися з фахівцями.

Таким чином, державна політика у сфері боротьби з корупційними правопорушеннями, у тому числі кримінального характеру, повинна базуватися на комплексному підході, що передбачає поєднання соціально-економічних, організаційно-правових, адміністративно-управлінських, культурологічних, спеціально-законодавчих, методологічно-правових і кримінологічних заходів боротьби з ними. Невід'ємною складовою зазначених заходів є широке залучення потенціалу громадянського суспільства – його політичних, культурних, інформаційних важелів до розв'язання проблеми корупції в українському суспільстві [21, 14, 15].

Отже, на основі викладеного можна дійти таких висновків:

1) варто внести доповнення до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», де *корупційним правопорушенням визнавати діяння, за яке встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність*, оскільки в її чинній редакції не враховано існування глави 13-А КУпАП «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією»;

2) перелік корупційних злочинів має наводитися в окремій статті КК України (можливо, слід створити ст. 45¹ «Перелік корупційних злочинів» з одночасним вилученням примітки зі ст. 45 КК «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каєттям»). З переліку корупційних злочинів необхідно виключити ст. 210 КК України та внести ст. 149 КК України стосовно зловживання службовим становищем;

3) необхідно виключити з глави 13-А КУпАП ст. 172⁶ «Порушення вимог фінансового контролю», оскільки такі порушення часто вчиняються внаслідок помилки, опіски, які жодним чином не пов'язані з корупцією.

Також обґрунтовано не визнається корупційним і більш суспільно небезпечне діяння (порівняно зі ст. 172^б КУпАП), що передбачене ст. 366¹ КК України «Декларування недостовірної інформації»;

4) занадто м'яким є покарання за адміністративні корупційні правопорушення у вигляді штрафу. Слід посилювати санкції за діяння, передбачені главою 13-А КУпАП;

5) зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» до статей 365, 423 і 424 КК України, — науково не обґрунтовані та несуть суттєві корупційні ризики на практиці. Тому статті 365, 423 і 424 КК України зокрема, а також КК України загалом треба реформувати уважніше.

Зміни до КК України обов'язково мають бути науково обґрунтованими (із залученням фахівців і науковців, які спеціалізуються на відповідній темі) та практично доцільними. Значно обґрунтованішою є попередня редакція статей 365, 365¹, 423 та 424 КК України (до набрання чинності Законом України від 21 лютого 2014 р. № 746-VII);

6) стаття 368² КК України «Незаконне збагачення» у чинній редакції суперечить ст. 62 Конституції України, а також ст. 20 Конвенції ООН проти корупції;

7) пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 368² КК України «Незаконне збагачення», а саме викласти її у такій редакції: «1. Набуття особою, уповноваженою на виконання функції держави або місцевого самоврядування, у власність активів, які значно перевищують її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати».

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Тютюгін В. І., Косінова К. С.* Поняття та ознаки корупційних злочинів // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2015. — № 1 (4). — С. 388–396.
2. *Гарашук В. М., Мухатаєв А. О.* Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні : моногр. — Х., 2010. — 144 с.
3. *Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки* : затверджено Законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 46. — Ст. 2047.
4. *Дані міжнародної антикорупційної організації Transparency International* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2014/results>.
5. *Про запобігання корупції* : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 49. — Ст. 2056.
6. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією* : Закон України від 18 квітня 2013 р. № 221-VII // Голос України. — 2013. — № 90 (5590).
7. *Клімова С. М., Крайник Г. С., Ніколайчук С. В., Роздайбіда А. В., Трубавіна І. М.* Антикорупційні засади діяльності органів влади : наук.-практ. посіб. / за заг. наук. ред. А. В. Роздайбіди. — 2-ге вид., перероб. та допов. — Х., 2014. — 364 с.
8. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції* : Закон України від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 17. — Ст. 118.
9. *Резолюція (97) 24* Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/994_845.
10. *Киричко В. М.* Кримінальна відповідальність за корупцію. — Х., 2013.
11. *Куц В., Триньова Я.* Поняття корупційних злочинів та їх види // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — № 4.
12. *Мезенцева І.* Визначення предмета корупційних злочинів // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2014. — № 5 (38).
13. *Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства України положень ст. 19 Конвенції ООН проти корупції* : Закон України від 21 лютого 2014 р. № 746-VII // Офіційний вісник України. — 2014. — № 18. — Ст. 530.
14. *Конституція України* : прийнята 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.